

Asia: VN/1070/2021

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta

Lausunnonantajan lausunto

1. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen edellytyksiin (1 §):

Pidämme äärimmäisen tärkeänä, että sukupuolen vahvistamisen edellytyksistä poistetaan hakijan täysi-ikäisyys. Tälle edellytykselle ei ole perusteita, ja nyt tarkasteltavassa lakiesitysluonnoksessakin on perusteluissa vahvoja viittauksia niin Suomen perustuslakiin, kansainvälisiin sopimuksiin kuin eri ihmisoikeusvalvojen huomautuksiin, joiden valossa edellytys on täysin kestämaton. Esitetyssä muodossaan laki säilyttää nykyisen tilanteen, jossa alaikäinen voi kyllä korjata etunimensä sukupuoltaan vastaavaksi muttei oikeudellista sukupuolimerkintää. Käytännössä tämä tarkoittaa, että hänellä on koko nuoruusiän ajan sisäisesti ristiriitaiset henkilöasiakirjat, jotka paljastavat sellaisia henkilötietoja, jotka on muualla lainsäädännössä säädetty erityisesti salassa pidettäväksi, ja altistavat syrjinnälle.

2. Kommenttinne liittyen hakemukseen ja sen käsittelyyn (2 §). Kommentteja pyydetään esimerkiksi siihen, onko sukupuolen vahvistamisen hakemusmenettely esitetyssä muodossaan toimiva ja tarkoituksenmukainen.

Esitykseen kirjattu 30 päivän pakollinen odotusaika on tarpeeton, ja jopa perusteluissa (sivulla 58) päätellään, että viranomaisen informointivelvollisuus riittää estämään harkitsemattomat hakemukset. Digi- ja väestötietovirastolle on myös syytä säätää velvollisuus käsitellä sukupuolenkorjausta koskeva asia viivytyksettä: oikeudellisen sukupuolen vaihtuminen vaikuttaa arkielämään niin laajalti ja edellyttää niin laajoja tietomuutoksia myös muualle kuin viranomaisten järjestelmiin, että vain minimikestoltaan rajattu vähintään 30 vuorokauden odotusaika on kohtuuton. Digi- ja väestötietovirastolle ei myöskään voi jättää harkintavaltaa, vaan sanamuoto "voi vahvistaa hakijan sukupuolen" on muutettava muotoon "vahvistaa hakijan sukupuolen".

Myöskään sukupuolenkorjauksesta ilmoittaminen puolisolle ei vaikuta välttämättömältä, kun tässä esitettävien lakimuutosten jälkeen tämän oikeudellinen asema ei korjauksen myötä muutu. Sitä vastoin tuntuu kohtuuttomalta, että viranomainen ilmoittaa esimerkiksi avioerosprosessin aikana tehdystä sukupuolenkorjauksesta entiselle puolisolle, vaikka avioliitto olisikin muodollisesti vielä voimassa.

3. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin (3 §). Lausunnoissa pyydetään kiinnittämään erityistä huomiota sellaiseen lainsäädäntöön, jossa sukupuolelle annetaan merkitystä ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnustettu. Lisäksi huomiota pyydetään kiinnittämään säännöksen aiheuttamiin muutostarpeisiin lausunnonantajan toiminnassa/hallinnonalalla.

Ehdotetun lain on esimerkiksi arvioitu mahdollisesti edellyttävän muutoksia vankeus- ja tutkintavankeuslakien säännöksiin vankien sijoittamisesta sekä henkilöntarkastuksista ja päihitteettömyyden valvonnasta. Vastaavia säännöksiä on myös laissa poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta. Lain on myös arvioitu edellyttävän muutoksia eräisiin rikoslain säännöksiin.

Esitykseen kirjattu lisääntymisbiologinen sukupuoli on käsitteenä erittäin ongelmallinen ja huonosti määriteltä. Terveystietojen tulee kohdata ihmisiä heidän oikeudellisen sukupuolensa perusteella, eikä tällaisen erillisen sukupuolikäsitteen käytölle ole perusteita. Jo nykyisin on tavallista, että sukupuolenkorjaus kirjataan potilaskertomuksiin tilanteissa, joissa sillä ei ole merkitystä, kuten hammashoidossa tai jo lisääntymiskyvyttömän ikääntyneen ihmisen hoidossa; tämä pyrkimys näkyy myös Lääkäriliiton lausunnossa. Esitetty lainkohta pahentaisi tilannetta entisestään.

Suomi on vahvasti mukana edistämässä terveystietojen sähköistä tallentamista ja saatavuutta. Kun tavoitteena on tietojen laajempi saatavuus myös kansainvälisesti, syntyy riski, että potilastietoihin aiheutta kirjattuja sukupuolimerkintöjä leviää myös sellaisiin maihin, joissa sukupuolivähemmistöjen asema on heikko. Jos lakiin kirjataan lisääntymisbiologinen sukupuoli esitetyllä tavalla, sukupuoltaan korjanneiden suomalaisten tai Suomen terveydenhuollossa asioivien ulkomaalaisten yksityisyyden suoja vaarantuu tältä osin.

Erityisen vaarallista on, että lisääntymisbiologista sukupuolta esitetään ilman rajoituksia käytettäväksi väestötietojärjestelmään kirjattun sukupuolen sijasta silloin, kun sosiaali- ja terveydenhuollon säädökset perustuvat sukupuoleen. Esityksen sanamuoto on jokseenkin luontevaa tulkita niin, että transsukupuolisille tarjotaan ylipäätään vain tämän lisääntymisbiologisen sukupuolen mukaisia palveluita, siis esimerkiksi transnaista ei kutsuta rintasyöpäseulontaan tai päästetä sukupuolensa mukaiseen turvakotiin.

Kuten Sateenkaariperheet lausunnossaan esittää, luontevin tapa korjata tilanne olisi muuttaa hedelmöityshoidoista annettu laki ja muu ihmisten lisääntymistä koskeva lainsäädäntö sukupuolineutraaliksi. Jos tällaiset muutokset kuitenkin on rajattu tästä lainsäädäntöhankkeesta pois, ehdotamme korjaamaan 3 § 2 momentin seuraavasti:

"Sen estämättä, mitä 1 momentissa säädetään, henkilö on kuitenkin oikeudellisesta sukupuolestaan riippumatta oikeutettu hedelmöityshoitoihin, muihin lisääntymisterveyttä ja raskaudenkeskeytystä koskeviin tutkimuksiin ja hoitoihin, sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin sekä tarvittaviin seulontatutkimuksiin."

4. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin ja vanhemmuuteen (4 §)

Kuten edellä 3 § kohdalla, tässäkin lisääntymisbiologinen sukupuoli on terminä ongelmallinen. Viittaukset äitiys- ja isyyslakiin ovat lisäksi tarpeettomia – niissä ei puhuta vanhempien sukupuolesta vaan isyyslaissa siittiöistä ja äitiyslaissa synnyttämisestä – ja oikeusgeneettisistä isyystutkimuksista annettu laki on jo lainkäytön sujuvuuden kannalta selkeämpää korjata tuohon lakiin itseensä lisäämällä sen 4 §:ään toinen momentti, joka ottaa huomioon sukupuoltaan korjanneet. Mahdollinen sanamuoto voisi olla:

"Mitä tässä laissa säädetään äidistä koskee myös muuta henkilöä, joka on synnyttänyt lapsen. Samoin tässä laissa miehestä säädetty koskee myös muuta henkilöä, jos on syytä olettaa, että hänen sukusolujaan on käytetty lapsen siittämiseen."

Lisäksi on luontevampaa, että sukupuoltaan korjanneen vanhemman vanhemmuutta kuvaava nimike kirjataan lähtökohtaisesti hänen juridista sukupuoltaan vastaavaksi. Jo alkuaan vääräksi tiedetyn merkinnän kirjaaminen ja myöhempi korjaaminen ainoastaan lisää sekä vanhempien että Digi- ja väestötietoviraston työtä. Ehdotamme siksi, että esityksen 4 § poistetaan mutta oikeusvaikutuksia ylipäätään käsittelevään 3 §:ään lisätään 3 momentti:

"Sen estämättä, mitä isyyslaissa (11/2015) ja äitiyslaissa (253/2018) säädetään, vanhemmuutta kuvaava nimike kirjataan vanhemman oikeudellisen sukupuolen mukaisesti, ellei vanhempi toisin ilmoita."

5. Kommenttinne liittyen vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeen muuttamiseen (5 §). Erylistä huomiota pyydetään kiinnittämään sellaiseen lainsäädäntöön, jossa vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeeseen liitetään oikeusvaikutuksia (vanhemmalle itselleen tai tämän lapselle) ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnistettu. Lausunnoissa pyydetään myös kiinnittämään huomiota niihin muutostarpeisiin, joita vanhemmuutta kuvaavan nimikkeen muuttaminen edellyttää esimerkiksi lausunnonantajan tietojärjestelmissä.

Selvin ratkaisu vanhemmuuteen olisi vanhemmuuslaki, jossa puhuttaisiin vanhemmasta ilman sukupuolitettuja nimikkeitä. Kun näin ei ole tehty, pykälä on sisällöltään kohtuullisen hyvä – ainakin, jos otetaan huomioon edellä esittämämme, että vanhemmuusnimike määräytyisi lähtökohtaisesti vanhemman oikeudellisen sukupuolen perusteella. Maallikkolukijalle pykälä olisi helpompi ymmärtää, jos jo lakitekstissä täsmennettäisiin, että vanhemmuutta kuvaava nimike on äiti tai isä. Toisaalta tällainen täsmennys saattaa osoittautua hankalaksi, kun lainsäädäntöä jatkossa muutetaan niin, ettei sukupuolimerkintä enää välttämättä ole joko nainen tai mies.

6. Kommenttinne liittyen ulkomaisen päätöksen tunnustamiseen (6 §):

Pykälä on esitetyssä muodossaan hyvä. On kuitenkin huomattava, että muutamissa valtioissa oikeudelliseksi sukupuoleksi voidaan vahvistaa muutakin kuin nainen tai mies, ja myös Euroopan neuvosto on suositellut jäsenmailleen kolmannen oikeudellisen sukupuolimerkinnän käyttöönottoa. Jotta laki olisi johdonmukainen vieraassa valtiossa vahvistetun sukupuolimerkinnän tunnustamisen suhteen, tällainenkin kirjaus olisi voitava merkitä väestötietojärjestelmään.

7. Kommenttinne liittyen lain voimaantuloon ja sen soveltamisen porrastamiseen (8 §):

8. Kommenttinne liittyen esityksen pääasiallisiin vaikutuksiin, ml. selvitykseen joka on laadittu lapsivaikutusarvioinnin tueksi. Lausunnossa pyydetään kiinnittämään huomiota vaikutuksiin, joita lausunnonantaja arvioi esityksestä aiheutuvan toiminnalleen/hallinnonalallaan. Huomiota pyydetään kiinnittämään myös tietojärjestelmiin kohdistuviin muutostarpeisiin sekä muihin tiedonhallintalain 5 §:n 3 momentin kannalta olennaisiin asioihin.

Arviomme mukaan erillisestä hoitoa koskevasta asetuksesta luopuminen heikentää sukupuolienkorjaushoitoja tarvitsevien asemaa ja saattaa suhteellisen monissakin tapauksissa vaarantaa hoitoon pääsyn. Tälläkin hetkellä Trasekin neuvonnan saamien tietojen mukaan on yhä vaikeuksia saada lähetettä sukupuoli-identiteetin tutkimusyksikköön, eikä perusterveydenhuollossa ole tähänastisen kokemuksen perusteella kattavasti sellaista osaamista, jonka kautta voisi luotettavasti seuloa lääketieteelliseen sukupuolen korjaushoitoihin lähetettävät.

Tässä on myös hyvä huomata sivulla 23 viitattu Euroopan ministerineuvoston suositus, johon sisältyy sen varmistaminen, että sukupuolienkorjaushoidot ovat saatavilla ”joutumatta kohtuuttomien vaatimusten kohteeksi”. Nykyinenkin Palkon suositus aloittaa psykososiaalisella tuella on tällainen kohtuuton vaatimus: sen ainoa peruste on rajoittaa varsinaiseen tutkimusprosessiin pääsyä, jotteivät varsinaiset erityistason tutkimusyksiköt ylikuormitu. Resursoinnin ongelmia ei pidä naamioida hoitosuosituksiksi.

Muun muassa WPATH:n kansainvälinen hoitosuositus edellyttää sukupuoliristiriidan ja -dysforian diagnosointiin ja hoitoon erityistä perehtyneisyyttä, mutta tällaista perehtyneisyyttä ei perusterveydenhuollossa ole. Kun tähän yhdistetään se, ettei perusterveydenhuollon lääkärin päätöksestä voi hakea muutosta, potilaan oikeusturva on heikko, ja vaarana on, että hoitoon ei pääse, vaikka olisi jo mahdollisesti korjannut oikeudellisen sukupuolensa vastaamaan sukupuolikokemustaan. Sukupuolienkorjaushoitoja haluavalla tulee aina olla oikeus päästä asiantuntevaan tutkimusyksikköön, mutta nyt sitä ei ole turvattu.

Erillisestä asetuksesta luopuminen merkitsee, että perusterveydenhuollon ja maakuntatason erikoissairaanhoidon osaamistasoa tulisi merkittävästi parantaa, ettei potilasturvallisuus ja eri puolilla maata asuvien yhdenvertaisuus tältä osin vaarannu. Jos sukupuolienkorjaushoidot (sukupuolidysforian tai sukupuoliristiriidan hoito) siirretään valtioneuvoston erikoissairaanhoidon keskittämisasiänsä piiriin, olisi tärkeää myös pitää huoli, ettei yksiköiden määrää rajata tiukasti kahteen. Tarve kolmannen hoitoyksikön perustamiselle esimerkiksi Oulun yliopistolliseen sairaalaan on ollut jo pitkään.

Esitämme, että sosiaali- ja terveysministeriö antaa edelleen asetuksen hoitojen järjestämisestä tai, mikäli tämä on mahdotonta, vähintään selkeän ohjeistuksen siitä, että korjaushoitoja haluava lähetetään asiantuntevaan hoitoyksikköön, jotta sukupuolienkorjaushoitoihin pääsee sujuvasti ilman tarpeettomia viivytyksiä. Samoin ministeriön tulee huolehtia siitä, että yksiköitä on riittävästi. Suosituksen valmistelussa tulee kuulla potilasyhdistys Trasek ry:tä.

9. Muut kommentit liittyen hallituksen esitysluonnokseen:

Väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain 13 § 1 momentin kohdassa 15 säädetystä viittauksesta sukupuolenkorjausmerkinnästä on luovuttava. Merkintää perusteltiin alkuaan sillä, että sen avulla ehkäistäisiin transsukupuolisuuteen liittyvää syrjintää, mutta tällaista vaikutusta sillä ei ole koskaan ollut. Päin vastoin erillinen merkintä luo riskin väärinkäytöstä, ja paraikaa maailmalla on nähtävissä kehitystä – esimerkiksi muutamissa EU-maissa oman yhteiskunnan sisällä kehittyvää tai Ukrainassa sotaan ja miehityshkaan liittyvää – joka herättää pelkoa siitä, että joko oma tai vieras hallinto mahdollisesti ääritilanteissa käyttäisi väestötietojärjestelmän kirjauksia sitä ihmisryhmää vastaan, jonka etujen puolustamiseksi merkintä on nimellisesti säädetty.

Oikeudellisten sukupuolten rajaaminen vain kahteen on niinkään kestävä. Rajaus lisää kaksijakoisen sukupuolijärjestelmän ulkopuolelle jäävien eriarvoisuutta sekä suhteessa siihen enemmistöön, joka kokee syntymässä määritetyn sukupuolensa ongelmattomaksi, että niihin transsukupuolisiin, joille sukupuolen korjaus kaksijakoisen järjestelmän puitteissa on oikea. Se myös pitää yllä painetta kasvattaa intersukupuolinen lapsi joko tytöksi tai pojaksi ja osaltaan vaikeuttaa luopumista näiden lasten tarpeettomista lääketieteellisistä hoidoista. Olemme ISIO:n kanssa samaa mieltä siitä, ettei terveydenhuollon yleislainsäädäntö riitä turvaamaan intersukupuolisten lasten fyysistä koskemattomuutta ja itsemääräämisoikeutta vaan että erillistä lainsäätelyä tarvitaan.

Leino Unni
Trasek ry